

Божо Маџар

КОНВЕНЦИЈА О ПОЛОЖАЈУ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ЗАКЉУЧЕНА 1880. ГОДИНЕ ИЗМЕЂУ АУСТРО-УГАРСКЕ И ЦАРИГРАДСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Замршена државноправна ситуација створена окупацијом Босне и Херцеговине 1878. године условила је и битне промјене у организацији и положају Православне цркве у Босни и Херцеговини (ПЦ у БиХ). Јурисдикција Цариградске патријаршије остваривана је над цјелокупним православним становништвом, које је живјело под влашћу турског цара, па је тако и ПЦ у БиХ била подређена цариградском патријарху. Окупација 1878. године измијенила је политички положај Босне и Херцеговине, јер је стварну власт добила Аустро-Угарска, а суверенитет је задржала Турска. Новом окупатору нису одговарали затечени односи потчињености ПЦ у БиХ према цариградском патријарху и према Турској, при чему је патријарх имеовао митрополите, а султан вршио инвеституру путем берата. Аустро-Угарској је било јасно да у Босни и Херцеговини не може остварити пуну власт докле год највиша хијерархија ПЦ у БиХ не постане овисна од њене власти, јер се посредством црквене хијерархије могао најлакше остварити утицај над нижим свештенством и православним становништвом у Босни и Херцеговини. Требало је, дакле, остварити такву организацију ПЦ у БиХ која би одговарала политичким интересима Монархије, а то се могло само промјеном односа ПЦ у БиХ према екуменском патријарху и свођењем тих односа на формалне везе, као што је и турски суверенитет над Босном и Херцеговином био формалан. Нудила су се и друга рјешења која су такође одговарала Аустро-Угарској, као што су припајање ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији, која је била у сфери суверенитета Монархије, затим стварање аутокефалие ПЦ у БиХ и сл., али шири политички интереси Монархије нису тада дозвољавали раскид свих веза између ПЦ у БиХ са екуменским патријархом и Портом. У Бечу се проблем регулисања односа ПЦ у БиХ третирао као прворазредио политичко питање, везано не само за учвршћење окупационе власти у Босни и Херцеговини него и за шире стратешке интересе и политичка стремљења Аустро-Угарске. Тиме су се, с обзиром на то да се радило о Босни и Херцеговини као заједничкој територији обје половине Монархије, као и због значаја самог питања, бавили Заједничко министарство вањских послова и финансија, обје владе, па и сам цар је показивао велики интерес за рјешење овог питања.

О положају Православне цркве и њеном односу према цариградском патријарху расправљано је најприје у вези са молбом сарајевског митрополита Антима коју је он упутио цару посредством карловачког патријарха Прокопија Ивачковића 28. августа 1878. године, свега неколико дана после уласка аустроугарске окупационе војске у Сарајево.¹⁾ Забринут за свој материјални положај, односно за приходе које је до тада убирао од народа, Антим је најприје пожурио да изрази своју захвалност цару што је после четири стотине година ропства и патње ослободио »... житеље красне и плодне ове провинције Босне...«, затим генералу Филиповићу, који је 19. августа »... после упорне седмочасне борбе кржаве с непослушним Отоманима унишао у Сарајево првенствујући варош Босне и заузео град и варош«. Ои даље у својој молби увјерава цара да православни народ моли за његово здравље и да од њега »... укупно све становништво, земљедјелци, трговци и сваке врсте рукодјелци очекују побољшање, благополучије и напредак...«²⁾ За себе је Антим тражио да га цар »као најпонижнијег служитеља учисли у ред оних вјериких подаиика који живе под кријепким његовим скиптром...« и да му одреди пензију за »достољетно уживање архијерејско сагласно осталих митрополита, архиепископа и епископа...«³⁾ Обраћајући се Ивачковићу, Антим је тражио да прими његову молбу и уврсти га »... у круг возјубљене подручне вам у Христу браће архијереја...«⁴⁾ Антим је тако својом молбом покренуо два врло значајна питања везана за општи положај ПЦ у БиХ, а то су: плате митрополита и присаједињење ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији.

Просљеђујући ову молбу министру вањских послова Андрашју, предсједник Мађарске владе гроф Тиса је примијетио да се Антимов захтјев за регулисање плате може узети у обзир, а за захтјев за присаједињење Карловачкој патријаршији рекао је да је преурањен.⁵⁾ О Антимовој молби расправљало се и у оквиру Босанске комисије, која је у Бечу у кругу Министарства вањских послова иеколико мјесеци водила послове Босне и Херцеговине. Ту је прихваћено становиште грофа Тисе, па је наложио Земаљској влади за Босну и Херцеговину да може митрополитима исплаћивати предујам, док се не регулише питање њихових плата. Не желећи да прејудицира коначно рјешење проблема ПЦ у БиХ, Комисија је такође оцијенила захтјев за присаједињење ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији као преурањен, па је генералном конзулу Васићу дала задатак да проучи све аспекте овога питања и да поднесе извјештај и предлоге за рјешење положаја ПЦ у БиХ, о чему би се консултовале обје владе.⁶⁾ С друге стране, аустроугарски посланик у Цариграду Зичи јављао је да је цариградски патри-

1. Архив Босне и Херцеговине (АБХ), Заједничко министарство финансија (ЗМФ) 20/БХ 1878. У спису се налази оригинал молбе митрополита Антима од 28. августа 1878. Упореди: Тодор Крушевац: *Сарајево под аустро-угарском управом 1878 – 1918*, Сарајево 1960. стр. 247.

2. АБХ, ЗМФ 20/БХ 1878. од 24. септембра 1878.

3. Исто.

4. Исто.

5. Исто, Тиса Андрашију, 19. септембра 1878.

6. Исто, записник XXV сједнице Босанске комисије одржане 10. јануара 1879. године. Генерални конзул Роберт Васић био је прије окупације на дипломатској служби у Босни и Херцеговини, затим генерални конзул у Скадру, одакле је посредовао у подгоричкој афери, и у херцеговачком устанку 1875. учествовао је у конзулској мисији за пацификацију устанка.

јарх Јоаким III, подстакнут вијестима у штампи, упутио упозорење босанским митрополитима због њиховог наводног покушаја одвајања од Цариградске патријаршије и прикључења Карловачкој патријаршији и припријетио им црквеним казнама.⁷⁾

Након анализе стања односа у Босни и Херцеговини, створених последице окупације, Васић је дошао до закључка да су односи ПЦ у БиХ према Екуменској патријаршији сведени стварно на формалне везе, али да се, без обзира на то, не смију кидати ни мијењати без споразума са цариградским патријархом. Политички и правни положај Босне и Херцеговине у Монархији, створен окупацијом, није био такав да би се могло одмах прићи укључивању православног свештенства Босне и Херцеговине у хијерархију источноправославне цркве у Аустро-Угарској. Зато је Васић предложио Андрашију да се захтјев за прикључење ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији рјешава касније, у вријеме када се буде расправљало о дефинитивним црквено-правним односима ове цркве.⁸⁾ Овако становиште је прихваћено и у Бечу су почеле припреме за привремено рјешење положаја ПЦ у БиХ, што је трајало све до закључења Конвенције између Аустро-Угарске и Цариградске патријаршије у априлу 1880. године.

На другој страни, из круга Карловачке патријаршије, вршена је врло жива агитација за проширење јурисдикције над ПЦ у БиХ. За српски народ у Босни и Херцеговини то је представљало велику опасност, јер се та агитација поклапала са доласком патријарха Германа Анђелића на чело Карловачке патријаршије, и то без одлуке синода и воље народа, само на основу царске одлуке о именовању. Тиме је задат тежак ударац дотадашњој аутономији Православне цркве у Војводини, јер је Аустро-Угарска посредством вишег свештенства остварила пуни утицај на ову цркву. У агитацију за прикључење ПЦ у БиХ укључио се и патријарх Герман, познат и као противник Милетића и Уједињене омладине српске. Акција је вођена преко органа православног клера у Војводини »Српски народ« из Новог Сада у коме се појавило неколико чланака којима се доказивало да је Карловачка патријаршија наследник Пећке патријаршије и да јој, на основу тога, припада право јурисдикције над ПЦ у БиХ.⁹⁾ Преко овога листа, дописима наводних кореспондената из Сарајева, предлагано је да православно становништво у Босни и Херцеговини покрене правни захтјев да се његова црква прикључи Карловачкој патријаршији. Цариградској патријаршији оспоравано је право на црквену управу у Босни и Херцеговини последице окупације од стране Аустро-Угарске, па је у вези са тим наведено: »Ако цариградски патријарх пристане да преговара и призна врховну власт

7. Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien (HHStAW), Ф 28/16, Зичи Андрашију, извјештај број 96 од 13. XII 1878. Уз извјештај се налазе и три патријархова писма босанским митрополитима које је он послао преко посланика Зичија, али нису никада уручена, јер се у Бечу оцијенило да би то био преседан, односно признање зависности ПЦ у БиХ од Цариградске патријаршије.

Напомена: У једној кутији у HHStA у Бечу налази се грађа везана за преговоре за закључење Конвенције, али пошто није пагинирана, то није могуће дати потпуне сигнатуре. Најчешће се наводи само ознака кутије и број и датум извјештаја.

8. АБХ, ЗМФ 20/БХ 1878. Васићев извјештај Андрашију.

9. АБХ, ЗМФ 848/БХ 1879. од 20. марта 1879. Патријарх Анђелић је, приликом свог боравка у Бечу, добио сагласност да ради на припајању ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији.

Аустро-Угарске над Босном, онда о даљој црквеној управи Цариградске патријаршије нема говора, пошто Патријаршија не стоји ни у каквим везама са Аустро-Угарском и њена би дјелатност зато била неконтролисана.«¹⁰⁾ Зато је тражено да се и политичка и црквена управа у Босни и Херцеговини дају у руке Аустро-Угарској монархији. Истовремено се упозоравало на потребу поштивања принципа који је владао у оријенталном црквеном праву, према којем се црквена власт мора поклапати са политичком.

На послу агитације за прикључење ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији ангажовани су и теоретичари црквеног права и црквени историчари, покушавајући да тај захтјев утемеље историјском и правном аргументацијом. У том циљу појавила се 1879. године књига професора теологије у Карловцима Емилијана Радића под насловом *Борба за право – прилог рјешењу црквеног питања у Босни и Херцеговини.*¹¹⁾ На основу историјског развика доказивано је да је ПЦ у БиХ била увијек овисна од Српске православне цркве (матере цркве), и то све откако је Српска црква постала аутокефална, па до 1690. године. Тада је, након сеобе под Арсенијем III, настала промјена и Карловачка митрополија је, на основу привилегија Леополда I, добила право јурисдикције над Пећком патријаршијом. Тврдило се, наиме, да је Карловачка митрополија пристала да прими избјегле Србе тек пошто је добила право да буде наслједник Пећке патријаршије и да јој ни Аустрија ни Мађарска нису никада оспоравале право јурисдикције над партикуларним црквама које су припадале Пећкој патријаршији. Као други важан догађај, који је даље учврстио право Карловачке митрополије на црквену управу над подручјем Пећке патријаршије, навођењо је укидање Пећке патријаршије 1766. године. Њено стављање под јурисдикцију Цариградске патријаршије хијерархија у Карловцима није признавала. Из свега тога црквена хијерархија Карловачке патријаршије издјачила је закључак да она има право да представља сав српски православни народ у Аустро-Угарској Монархији, па, према томе, и право црквене јурисдикције над ПЦ у БиХ. То би, према мишљењу аутора поменуте књиге, било у складу са принципом националитета који је Аустро-Угарска примјењивала у организацији православне цркве на свом територију, при чему је сваки православни народ у оквиру Монархије имао своју православну цркву. Румуни су се одвојили од српске православне цркве у Угарској и створили своју црквену организацију, а то право би, према том принципу, имали и Срби у Монархији.

Даље је доказивано да са становишта црквеног права ПЦ у БиХ не може добити аутокефалност, јер јој Карловачка патријаршија не би дала *konzensus*, с обзиром на то да она на ову цркву има еминентно црквено и природно право, затим да је ПЦ у БиХ сиромашна, да нема школованог кадра, да нема услова за смјештај патријарха и сл. Становиште Карловачке патријаршије у односу на ПЦ у БиХ подржавала је у почетку и угарска влада. Граф Тиса је доставио Андрашију кратку промеморију у којој је приказан историјски развика Српске православне цркве, на основу чега је доказивао право јурисдикције Карловачке патријаршије над ПЦ у БиХ.¹²⁾

10. Исто.

11. Ein Kampf um's Recht – Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina von Magister Hierodiakon Emilian Edler von Radić, Prag 1879.

12. HHStAW, Ф. 28/16, Тиса Андрашију, 19. X 1879.

Идеја о прикључењу ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији, упркос живој агитацији, није наишла на подршку православног становништва у Босни и Херцеговини.¹³⁾ Генерал Филиповић покушао је да приволи Православни црквено-школску општину у Сарајеву да затражи у име цјелокупног православног становништва Босне и Херцеговине припајање Карловачкој патријаршији и раскид са Цариградском патријаршијом. Он је покушао посредством Саве Косановића да се таква одлука донесе на скупштини сарајевске црквене општине, али то није успио. Скупштина је одлучила да се Филиповићу усмено одговори да се неће дозволити отцјепљење од Цариградске патријаршије и потчињавање Карловачкој патријаршији и затражила да јој се призна право да бира митрополита из својих редова, што је био знак да не признају више митрополита Антима због његовог »отпадништва«.¹⁴⁾ Схватило се и у Сарајеву и Мостару да аустроугарска власт жели да српски народ у Босни и Херцеговини преко карловачке црквене хијерархије доведе у лојалан однос. Отпору тим настојањима доприносила је и Србија, која је у проширењу јурисдикције Карловачке патријаршије видјела опасност и за себе, а не само за Србе у Босни и Херцеговини.

Став званичне аустроугарске политике према захтјеву Карловачке патријаршије био је благонаклон, али уз велику опрезност. Аустро-Угарској би, несумњиво, највише одговарало да путем једног патријарха, кога би постављао цар, као и преко лојалне црквене хијерархије обезбиједи утицај на цјелокупно православно становништво у Монархији. Међутим, ситуација није била зрела за такво рјешење које би водило ка неминновном сукобу са цариградским патријархом и султаном. Већ се било прочуло да ће цариградски патријарх упутити митрополите Ефеза и Никомедије у Босну да смијене митрополите који су покушали одвајање од Екуменске патријаршије.¹⁵⁾ Аустроугарски посланик у Београду провјеравао је истинитост ове вијести код председника Српске владе Ристића, што говори какав је значај томе питању поклањала аустроугарска дипломатија.¹⁶⁾ Требало је по сваку цијену сачувати цариградског патријарха као савезника, чија се црквена власт протезала управо на оним подручјима куда су водили правци освајачке политике Аустро-Угарске. Зато је Бечка влада и напустила идеју о припајању ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији и оријентисала се на такво рјешење које ће обезбиједити политичке интересе Монархије, како у окупираној Босни и Херцеговини, тако и у односу на њену политику продора према истоку. Шеф Земаљске владе генерал Виртемберг и министар Заједничког министарства финансија, који су били наклоњени идеји патријарха Анђелића и подстицали агитацију за припајање ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији, морали су напустити такав став.¹⁷⁾ Окупационој управи у

13. Војислав Богићевић: *Стање Српске православне цркве у БиХ од окупације 1878. до почетка борбе за вјерско-просвјетну аутономију 1896. године*, Гласник СПЦ број 3 – 4 из 1959. године.

Види: Из мемоара протопоп Недјељка.

14. Т. Крушевац: *Сарајево...* стр. 247. – На почетку свога рада скупштина ЦШО Сарајево била је закључила, под условом да сами бирају владике, да раскине са Цариградском патријаршијом, али је та одлука брзо измијењена.

15. Из мемоара протопоп Недјељка.

16. АБХ, ЗМФ 1211/БХ 1879. Тиса Андрашију, 7. априла 1879.

17. АБХ, ЗМФ 1820/БХ 1879. Херберт Андрашију, 23. априла 1879.

17. АБХ, ЗМФ 6141/БХ 1879. Телеграм Виртемберга Хофману 27. новембра 1878. Богићевић н. д.

Босни и Херцеговини журило се да ријешити проблем православне цркве и у унутрашњој организацији и у односу према Цариградској патријаршији. Генерал Јовановић је одмах након преузимања дужности помоћника шефа Земаљске владе тражио хитну замјену фанариотских митрополита, попис имовине црквеношколских општина и одређивање њиховог подручја, школовање православног клера, рјешавање материјалних проблема цркве и сл., упозоравајући да ће одлагање рјешења тих питања имати тешке посљедице за окупациону управу. Оба заједничка министарства (финансија и вањских послова) прихватила су становиште да Земаљска влада може рјешавати она питања из живота ПЦ у БиХ која нису у надлежности патријарха у Цариграду (црквено школске општине, материјална питања, образовање клера и сл.), али да је најважније питање, смјењивање митрополита, у надлежности патријарха, а не аустроугарске власти и да то управо и представља кључни проблем у односима Православне цркве у БиХ према Цариградској патријаршији.

У рјешавању проблема ПЦ у БиХ аустроугарска политика нашла је додирне тачке и заједничке интересе са цариградским патријархом. Најприје је та сарадња дошла до изражаја у спречавању претензија Кнежевине Србије да прошири црквену власт Српске православне цркве на ПЦ у БиХ, а тиме, наравно, и политички утицај. Србија је, наиме, добивши признање суверенитета на Берлинском конгресу, приступила аутокефализирању своје цркве, што је иначе било уобичајено да политичку независност прати и самосталност цркве. Већ почетком 1879. Аустро-Угарску су забринуле вјести о агитацији међу православним свештенством и народом у Босни и Херцеговини за прикључење ПЦ у БиХ Српској православној цркви. Министарство вањских послова из Беча извијестило је Земаљску владу у Сарајеву да се на послу агитације истичу: Саво Косановић, архимандрит у Сарајеву, који је о прикључењу Српској цркви разговарао и са руским конзулом, затим Васо Видовић и Божо Љубојевић из Босанске Градишке, Симеон Поповић из Приједора и Теофил Петрановић, учитељ у Ливну.¹⁸⁾ У часопису »Звјезда истине« у Цариграду појавила се notiца да се многи српски свештеници из Србије спремају да инкогнито уђу у Босну и да агитују за прикључење ПЦ у БиХ Српској православној цркви.¹⁹⁾

Своју забринутост изразио је и шеф Земаљске владе Виртемберг у извјештају упућеном Заједничком министарству финансија у Беч, гдје наводи: »Високом министарству је познато да се идеја прикључења босанске православне цркве на српску цркву живо расправља у круговима овдашњег православног свештенства, што се од српске и руске стране снажно подупире...«.²⁰⁾ Због иначе тешког стања у ПЦ БиХ он је опет пожуривао Министарство да се донесу одлуке о њеној организацији, па је, у вези са тим, упозорио: »Ако православно становништво опази да ми не можемо одлучи-

Виртемберг је, у вези са агитацијом у сарајевској црквеној општини за присаједињење ПЦ у БиХ Карловачкој патријаршији, писао Хофману: »Овдје се међу православним општинама агитује за присаједињење Карловачкој патријаршији. Склон сам да то прихватим«. Са овим се сложио и Хофман и поручио му да за то нема никаквих сметњи.

18. АБХ, Земаљска влада за БиХ (ЗВС) 2463/ през. 1879. од 21. октобра 1879.

19. АБХ, ЗВС 2721/през. 1879. од 22. новембра 1879.

20. АБХ, ЗМФ 5848/БХ 1879. Виртемберг Хофману 17. новембра 1879.

21. Исто.

ти да питање митрополита доведемо до краја, тада се бринем да ће идеја аншлуса на Српску цркву стално хватати корјена и ширити се...«²¹⁾ Виртемберг је указао и на политичке последице које би настале за окупациону власт ако би се православно становништво изјаснило за прикључење и јавно устало против омрзнутих фанариота.

Према захтјевима Српске православне цркве, заузет је у Бечу врло енергичан став. Иако званична Србија није јавно изнијела свој захтјев за проширење црквене власти ван граница државног територија, идеја проширења црквене власти на Босну и Херцеговину имала је доста присталица и у Кнежевини и изван ње. У захтјеву српског митрополита Михајла за добијање аутокефалности није се могло разабрати на које би се подручје протезала власт Српске аутокефалне цркве, као и да ли ће на челу те самосталне цркве стајати патријарх и синод, а то су управо питања која су Беч највише интересовала. Аустријски и угарски предсједници влада израдили су у вези са намјерама Српске православне цркве промеморију у којој су тврдили да би проширење црквене власти Српске православне цркве на православно становништво у Босни и Херцеговини значило стално пријетећу опасност за интересе Монархије и да ту намјеру треба енергично спријечити.²²⁾ Бечка влада, иначе, није била против аутокефалности Српске православне цркве у границама Кнежевине, јер се последице добијања пуног државног суверенитета такав корак и очекивао.

Промеморија је даље упозоравала да би такође требало свим средствима спријечити обнављање Пећке патријаршије на челу са српским патријархом, што би такође водило проширењу јурисдикције Српске православне цркве на ПЦ у БНХ. »Најприје би то била стална пријетња нашим интересима у окупираним земљама, најзад један директан захват у прерогативе Карловачке патријаршије, која би, ако би се уопште могао означити наследник власти Пећке патријаршије, једина имала право на то.«²³⁾ О томе је извјештавао и аустроугарски посланик Херберт из Београда, оптужујући Српску владу да посезањем за црквеном јурисдикцијом иад подручјем бивше Пећке патријаршије, у ствари, вади оружје из свог историјског арсенала, желећи да парира утицају окупаторске власти коју је јавност у Србији иначе сматрала привременом.

Ни цариградски патријарх, како је изјавио посланику Зичију, није хтио оспоравати аутокефалност Православне цркве у Кнежевини Србији.²⁴⁾ Патријарх је морао поштовати црквене принципе, историјску традицију и турске законе и фермане, према којима се црквена власт Екуменске патријаршије протеже само на православне становнике који се налазе под влашћу султана, као и тамо гдје постоји његов суверенитет. Пошто је и Србија била до Берлинског конгреса под суверенитетом султана, морала је признавати црквену јурисдикцију екуменског патријарха, што је, истина, било сведено само на формалне везе, али, након добијања пуне државне независности, Србија је имала право да прогласи и самосталност своје цркве. Међутим, и патријарх је имао, као и Аустро-Угарска, свој интерес да се супротстави ширењу црквене власти Српске цркве ван граница Кнежевине, јер би тиме још више били угрожени његови интереси, прије

22. ННStAW, Ф. 28/16.

23. Исто.

24. Исто, Зичи Андрашију, извјештај бр. 87 од 7. X 1879.

свега материјални. Осим тога, он је обећао Аустро-Угарској да неће дати одобрење да се митрополит Михајло прогласи за српског патријарха, јер и на челу руске аутокефалне цркве стоји московски митрополит.²⁵⁾

Сарадња између Беча и цариградског патријарха на сузбијању српских аспирација била је тако потпуна. Патријарх је, чак, дао Зичију да погледа текст о проглашењу аутокефалности православне цркве у Србији, прије него је и послат у Београд. Одлуком Екуменског синода од 20. октобра 1879. године којом се проглашава аутокефалност Српске цркве под именом »Света самостална црква Српске Кнежевине«, Аустро-Угарска је била задовољна, јер је тиме отклонила бар једну препреку у рјешавању проблема ПЦ у БиХ.

Исто тако заједнички интереси на сузбијању руске панславистичке политике на Балкану довели су до сарадње између Беча и Цариградске патријаршије. Панславистичке тежње Русије биле су, у првом реду, усмјерене против турске власти на Балкану, а то је директно угрожавало интересе цариградског патријарха и концепт аустроугарске источне политике. О томе је Зичи из Цариграда извјештавао: »...Са Русијом је, у сваком случају, овдашњи Синод везан због исте вјере, али он зна добро да руска влада панславистичким тежњама у Македонији ради на томе да сасвим разорн турско царство, чиме би дјелокруг Екуменског патријархата био још више ограничен, а различите православне цркве на истоку би потпале под власт Синода у Петрограду.«²⁶⁾ Порта је била сувише слаба да би се овим тежњама Русије могла сама одупријети, па је зато патријарх и тражио ослонац у Аустро-Угарској, која је била у стању да паралише ове намјере Русије. При том је патријарх наглашавао да Аустро-Угарска може у њега имати пуно повјерење. Овај моменат је аустроугарска дипломатија умјела максимално искористити, како у рјешавању проблема ПЦ у БиХ и паралисању врло изражених тежњи код интелигенције у Босни и Херцеговини за јачањем веза са Русијом, тако и у питањима своје источне политике.

Као што смо раније навели, Земаљској влади се веома журило да се ријешити проблем ПЦ у БиХ. Већ се у народу говорило да и нова власт штити омрзнуте митрополите који су, због своје лојалности турској власти, корупције и других злоупотреба, изгубили сваки ауторитет и код народа и код нижег свештенства. Влада се, стога, бојала да се из тог незадовољства не излеже буна, па је зато Јовановић већ 12. априла 1879. године тражио да се фанариотски митрополити замијене политички поузданим домаћим људима.²⁷⁾ Јовановић је кривицу за тешко стање српског народа, нарочито у погледу образовног и културног нивоа, бацао у првом реду на индолентност и неспособност грчких митрополита који су своје положаје искоришћавали у егоистичне сврхе и предњачили најлошијим примјерима међу нижим свештенством и народом.²⁸⁾ Предложени су и кандидати за нове митропо-

25. Исто.

26. Исто.

27. АБХ, ЗМФ 1498/БХ 1879. од 21. априла 1879. Јовановићев извјештај Хофману.

28. Исто, »... Die Schuld an diesen primitiven Zuständen trifft bekanntlich in erster Reiche den ganz indolenten und unfähigen grichischorientalischen Episkopat in dieser Provinz, welcher von jeher seine Stellung hier nur zu egoistischen Zwecken ausgebeutet hat und sowohl dem niederen Clerus als der Bevölkerung in jeglicher Beziehung mit dem allerübelsten Beispiele vorgegangen ist.«

лите, и то: умјесто дабробосанског митрополита Антима, предлаган је митрополит Петрановић из Котора; умјесто захумско-херцеговачког митрополита Игњатија, архимандрит манастира Житомислић Серафим Перовић и умјесто зворничко-тузланског митрополита Дионисија, архимандрит манастира Дужи Милентије Перовић. Влада је предвиђала и отварање четврте епархије у Бањој Луци, а за митрополита је предлаган Саво Косановић, за кога се каже »... да је способан, образован, и физички крепак, и да се нада да ће те своје особине и утицај у народу посветити са пуном оданошћу и нашим политичким интересима.«²⁹⁾

У одговору на Јовановићеве предлоге за потпуном измјеном црквене хијерархије у Босни и Херцеговини, из Беча је поручено да он не води рачуна о томе да ли је аустроугарска управа овлаштена да то спроведе, без обзира на то што је то у њеном интересу. Даље је упозорена Влада да приликом разматрања прилика у ПЦ БиХ и предузимања мјера мора размислити »... шта може бити правно допуштено, шта фактично изводљиво и политички опортуно.«³⁰⁾

Шеф Земаљске владе Виртемберг, убрзо након свог доласка, поднио је Бечу детаљну анализу о стању у ПЦ у БиХ. И он је смјену тројице митрополита оцијенио као хитан задатак и главни проблем у рјешавању односа са ПЦ у БиХ, али је, за разлику од Јовановића, сматрао да је то ствар дипломатије, па се ограничио само на рјешавање оних питања за која је Влада била овлаштена да их рјешава без сагласности са цариградским патријархом.³¹⁾ Међу таква питања он је убројио: 1. Попис и разграничење парохија, 2. Попис имања и прихода црквеношколских општина и свештеника, 3. Избор административних одбора у црквеношколским општинама који би били под надзором средских власти и 4. Оснивање семинарија за образовање православног клера.³²⁾ О свим предлозима које су дали Јовановић и Виртемберг, затим о захтјеву митрополита Антима и Дионисија за регулисање пензија, као и другим питањима ПЦ у БиХ, одлучио је цар 26. септембра 1879. године у Шенбруну.³³⁾ Он је прихватио предлоге министра Заједничког министарства финансија Хофмана да се и у Босни и Херцеговини православни митрополити плаћају из касе Земаљске владе, а средства за ту сврху обезбиједила би се на тај начин што би се црквени порез, тзв. владикарина, одакле су плаћани митрополити и патријарх, укључио у редовне пореске обавезе православног становништва. Хофман је изнио своје увјерење да ће такав начин плаћања вишег свештенства православно становништво радо прихватити, јер ће бити заштићено од злоупотреба које су редовно пратиле убирање владикарине. Земаљској влади је остављено да настави са сређивањем стања у ПЦ у БиХ у оним питањима гдје је овлаштена, али је упозорена да мора рачунати и на новчане издатке, уколико жели да има одријешене руке и постигне политичке предности.

Ово је био само један правац акције ка регулисању питања ПЦ у БиХ, а други, важнији и тежи, одвијао се у Цариграду, гдје је са васељенс-

29. АБХ, ЗМФ 1498/БХ 1879. Јовановић Хофману и обратно.

30. Исто.

31. АБХ, ЗМФ 4906/БХ 1879. Виртемберг Хофману, 30. априла 1879.

32. Исто.

33. АБХ, ЗМФ 4856/БХ 1879. Хофманов предлог цару од 27. септембра 1879.

ким патријархом требало дипломатским путем ријешити питање даљег облика јурисдикције патријарха над ПЦ у БиХ, а да се при том обезбиједи потпуни суверенитет Аустро-Угарске и у овој области живота. Конкретно спровођење тог задатка ишло је преко аустроугарског посланика у Цариграду Зичија, а главна личност која је из Министарства вањских послова у Бечу дириговала том дипломатском акцијом био је Бењамин Калај, шеф политичке секције у том Министарству, а прије тога аустроугарски посланик у Београду. Као добар познавалац политичких прилика на Балкану и важан актер у конципирању аустроугарске источне политике, Калај је умио да оцијени огроман значај који имају односи Монархије са Цариградском патријаршијом и Портом, као и значај који има Православна црква у политичком животу Босне и Херцеговине.

Рјешавање питања именована митрополита у Босни и Херцеговини пожуривао је и цариградски патријарх, јер је одавно митрополит Антим тражио пензију, па се његово мјесто у Цариграду сматрало упражњеним. Посланик Зичи пише у октобру 1879. да га је патријарх питао за мишљење о намјери да се у Босни и Херцеговини именује један митрополит по ранијем поступку.³⁴⁾ И не знајући о коме је ријеч, Зичи је схватио да је питање именована митрополита од великог принципијелног значења, па је, обећавајући патријарху добру вољу своје Владе, молио патријарха да ова ствар око именована митрополита мирује док не добије инструкције из Беча. У вези с тим, он пише: »По моме немјеродавном схватању о овоме принципијелном питању требало би одлучивати са два становишта и то: 1. интернационално правног и 2. политичког опортунитета...«³⁵⁾ Код првог становишта Зичи је имао у виду два међународна акта, и то: Берлински уговор из 1878. године, члан XXV и Априлску конвенцију склопљену између Аустро-Угарске и Турске године 1879. у Цариграду, којом је детаљније разрађен чл. XXV Берлинског уговора. На основу првог става члана XXV Берлинског уговора, у којем се говори да ће Аустро-Угарска запосјести и управљати провинцијама Босном и Херцеговином, Зичи је извукао закључак да се ничим не ограничава право Земаљске владе за Босну и Херцеговину да суверено и према свом нахођењу управља овом земљом. Ни члан 2 Априлске конвенције, који говори о слободи испољавања свих религија које постоје у Босни и Херцеговини, као ни друге стипулације ове Конвенције, нису, према мишљењу Зичија, дозвољавале султану да се мијеша у вјерске послове тамошњег хришћанског становништва.³⁶⁾ Свем овом разматрању је био циљ да се докаже да султан нема више права да издаје берат приликом именована митрополита у Босни и Херцеговини, јер за то више нема основа у међународним и међудржавним уговорима. Зичи је предложио да се тако одговори патријарху, а о начину будућег именована митрополита да ће се договорити бечка влада и цариградски патријарх.

Оцјењујући ово питање са становишта политичког опортунитета, Зичи је упозорио да се у тражењу рјешења питања ПЦ у БиХ, било путем

34. АБХ, ЗМФ 5398/БХ 1879, Зичи Хајмерлу и обратно, 25. септембра 1879.

35. Исто.

36. Исто. Текст XXV члана Берлинског уговора и Цариградске конвенције између Аустро-Угарске и Турске од 21. априла 1879. године објављени су у *Sammlung der für Bosnien und die Herzegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, I Band, Wien 1880.

одвајања од Екуменске патријаршије или на други начин, мора водити рачуна о ауторитету патријарха, као и о његовим материјалним интересима. Коначан предлог Зичија састојао се у томе да Земаљска влада среди у земљи стање у ПЦ у БиХ, а да се избор митрополита врши на приједлог патријарха уз искључиву сагласност Земаљске владе, без било каквог султановог берата. Тиме би се, по мишљењу Зичија, постигла два врло значајна циља: коначно би се искључио сваки утицај Порте на послове ПЦ у БиХ, а такође би се »... одстранила и свака опасност за наш ауторитет од рђавог утицаја становништва.«³⁷⁾ Уз све то наставили би се добри односи између Аустро-Угарске и патријарха. Истовремено је дат и приједлог за рјешење материјалних питања митрополита и патријарха, и то управо онако како је сам патријарх предложио Зичију. Патријарх би се одрекао супсидије коју је у износу од 3.000 форинти годишње добијао из Босне и Херцеговине као дио владикарине, а тај износ би му исплаћивала Земаљска влада. Умјесто владикарине, завео би се црквени порез који би убирала Влада, која би преузела обавезу да плаћа митрополите.

У одговору из Беча³⁸⁾ Посланство у Цариграду је добило упуте да би било од огромног значаја да се проблем ПЦ у БиХ, кад се већ не може дефинитивно ријешити, доведе директним споразумом са патријархом у таква стадиј, који би касније омогућио да се заведе коначан ред у овом тешком питању. Прихваћено је Зичијево становиште да новим митрополитима у Босни и Херцеговини није потребан никакав бераат и изнесени су и нови аргументи. Наиме, доказивано је да је путем берата хришћански митрополит у Турској добијао, у ствари, свјетовно овлашћење које му је служило у нецрквеним пословима у његовој дијецези, а специјално је то долазило до изражаја приликом убирања и утјеривања разних црквених давања од припадника дијецезе, при чему се користио ауторитетом султана, па, чак, и органа турске власти. Пошто се државноправни положај Босне и Херцеговине окупацијом промијенио и пошто право убирања свих давања становништва припада искључиво цару, не може нико други у ту сврху додјелјивати овлашћења.³⁹⁾ Ипак у Бечу се страховало да патријарх не именује новог митрополита у Сарајеву по старом начину, што би могло прејудуцирати даљи ток преговора и веома отежати успостављање односа између ПЦ у БиХ према патријарху какве је жељела Аустро-Угарска. Зато је Посланство упозорено: »... Једини пут да се у овом случају избјегну све тешкоће био би да патријарх привремено не именује никаквог митрополита у Босни и Херцеговини.«⁴⁰⁾ Тај захтјев је требало у строго повјерљивој форми саопштити патријарху и при том му обећати да ће се заузврат он материјално обештетити. Трбало је иначе да преговори буду тајни и строго повјерљиви и што је могуће бржи.

Истовремено у Сарајеву се сазнало да је патријарх за новог дабробосанског митрополита именовао Саву Косановића. Вицеконзул Аустроугарског генералног конзулата у Сарајеву Холцингер писао је 6. октобра 1879.

37. АБХ, ЗМФ 5398/БХ 1879. од 25. септембра 1879.

38. Исто, барон Хајмерле Косјеку, отправнику послова аустроугарског посланства у Цариграду.

39. Исто.

40. Исто.

године у Беч: »Вечерас ме је посетио српски архимандрит Сава Косановић, са којим ја уосталом одржавам понекад личне везе, и саопштио ми и то да је од цариградског патријарха службеним путем добио писмо којим се позива у сврху посвећења за митрополита. Стога намјерава да наредних дана тамо отпутује.«⁴¹⁾ Позив Косановићу да дође у Цариград дошао је посредством београдског митрополита Михајла, а он га је, по свему судећи, и предложио патријарху за новог митрополита.⁴²⁾ Косановић је био изненађен патријарховим позивом, јер је знао да га тамо сумњиче, али је још више страховао од окупаторских власти, бојећи се да не упадне у клопку. Он је послао писмо шефу царске канцеларије Тодору Демелићу у Беч, тражећи од њега мишљење да ли да иде у Цариград, иако му је Црквено-школска општина у Сарајеву одобрила 300 дуката за путни трошак.⁴³⁾ Ову, за аустроугарску дипломатију врло непријатну ситуацију, прекинуо је по налогу из Беча владин службеник Никола Бадовинац.⁴⁴⁾ Он је упозорио Косановића да његово именовање у Цариграду влада неће признати и одвратио га од путовања у Цариград, оставивши га у нади да ће бити именован када се преговори о ПЦ у БиХ, који су били у току, заврше. Према извјештају Бадовинца, и сам Косановић се чудило томе позиву с обзиром на то да је он у Цариграду означен као *persona non grata*. Убрзо је и патријарх обећао Зичију да за извјесно вријеме неће постављати нове митрополите у Босни и Херцеговини, што је у Бечу примљено са великим олакшањем јер је *status quo* омогућавао да се наставе преговори.⁴⁵⁾ О Косановићу је патријарх рекао Зичију да га је он заиста позвао, али да овај није дошао, јер га је Русија одвратила од тога пута. Разговор патријарха са Зичијем завршио се тиме да је Зичи упозорио да Царска и краљевска влада не жели ни у ком случају Саву Косановића за митрополита у Босни.⁴⁶⁾ Брзина којом је стигао позитиван патријархов одговор може се објаснити чињеницом да је Калај писао Посланству у Цариграду да понуди патријарху 31.500 пјастера ако се овај у писменој форми обавезе да неће именовати митрополите у Босни и Херцеговини до регулисања односа са ПЦ у БиХ, а ако се то питање дефинитивно ријеши, патријарху је обећано да може рачунати на још већу суму.⁴⁷⁾

У току готово једногодишњег расправљања у Бечу о питањима ПЦ у БиХ, сталном преписком између Сарајева и Беча, Беча и Цариграда и обратно, утврђени су и принципи за преговоре са патријархом. О тим принципима консултоване су и аустријска и угарска влада, послје чега је одржана конференција Заједничког министарског савјета 16. новембра 1879. у Бечу.⁴⁸⁾ Отварајући дебату, министар вањских послова Хајмерле је нагласио да је питање регулисања односа ПЦ у БиХ са цариградским патријар-

41. АБХ, ЗМФ 5296/БХ 1879. од 14. октобра 1879. Холцингер Хајмерлу.

42. Из мемоара п. п. Недјељка.

43. АБХ, ЗМФ 5432/БХ 1879. Телеграм Косановића Тодору Демелићу од 26. октобра 1879.

44. АБХ, ЗВС 3012/през. 1879.

45. АБХ, ЗМФ 5556/БХ 1879. од 2. новембра 1879. и ННStAW, Ф. 28/16, Зичи Хајмерлу, извј. бр. 103.

46. Исто.

47. ННStAW, Ф 28/16.

48. Исто, извод из записника са сједнице Заједничког министарског савјета у Бечу, одржане 16. новембра 1879.

хом од велике важности, јер се тиме жели супротставити Србији. Калај је упозорио да не долази у обзир аутокефализирање ПЦ у БиХ у постојећој ситуацији, јер би то водило расцјепу са патријархом и Портом, иако су и он и Хофман то сматрали као коначни циљ. Зато је као једини излаз у датој ситуацији предложио »привремено регулисање односа са нама пријатељским патријархатом, који је спреман да нађе *modus vivendi* са нама.«⁴⁹⁾ Пошто су расправљена три најважнија питања: 1. именовање митрополита, 2. односи митрополита са патријархом и 3. материјална питања, закључци Заједничког министарског савјета послати су на сагласност објема владама, а затим је израђена инструкција Аустроугарском посланству у Цариграду за преговоре са патријархом. Основни ставови ове инструкције садржани су у шест тачака:

1. Садашњи митрополити у Босни и Херцеговини задржавају се на својим функцијама, а евентуалне промјене предузеле би се само уз претходну сагласност са Патријаршијом у Цариграду.

2. У случају упражњавања, постојећа митрополитска сједишта попуњаваће се само путем именовања од стране аустроугарског цара.

3. Екуменски патријарх резервише себи право да за цијело вријеме трајања провизоријума шаље свето уље (миро) и да ће се његово име помињати у црквеним молитвама у свим православним црквама у Босни и Херцеговини (мнемозинон).

4. Посвећење у част митрополита (хиротонија) се изводи по литургијским прописима уз присуство већ постојећа два митрополита у Босни и Херцеговини.

5. Екуменски патријарх добијаће одштету на име дотадашњег црквеног прихода из Босне и Херцеговине од царске и краљевске владе.

6. Православни митрополити у Босни и Херцеговини добијају од Земаљске владе за Босну и Херцеговину годишњу плату која не може бити мања од годишњег прихода који су они убирали од припадника својих епархија. Тиме би се истовремено забранило митрополитима да врше даље убирање црквених пореза од вјерника.⁵⁰⁾

Тежиште у овој инструкцији, која ће касније представљати окосницу Конвенције склопљене између Аустро-Угарске и Цариградске патријаршије, дато је иа тачку два. Аустро-Угарска је пошла са становишта да јој по Берлинском уговору припада цјелокупна управа у Босни и Херцеговини, како у свјетовној, тако и у црквеној области. Из тога је извела право пуног утицаја на врховну црквену хијерархију ПЦ у БиХ. Право инвеституре, које је султан вршио путем берата, прелази на тај начин на аустроугарског цара, који ће инвеституру вршити својом одлуком о именовању митрополита. Тиме би, стварно, црквена власт у Босни и Херцеговини била потпуно потчињена свјетовној власти Аустро-Угарске.

Преговоре са патријархом водио је, на царев захтјев, отправник послора Посланства у Цариграду Косјек, а не Зичи. Њему је Калај упутио и приватно писмо у коме му је дао и допунске инструкције, прије свега у

49. Исто.

50. Исто.

вези са тачком 4. и 5.⁵¹⁾ Он је овластио Косјека да патријарху, умјесто 3.000 форинти, обећа још већу суму на име обештећења и препоручио му да с њим пажљиво поступа. Такође је затражио да ступи у везу са појединим члановима Синода и да их покуша придобити за аустроугарско становиште. »...Ви ћете знати наћи најбоља средства и пут, а ц. и к. влада је спремна, ако се другачије не би могло постићи, поједине од познатих придобити новцем.«⁵²⁾ Калај је у свом писму поновно наглашавао провизорни карактер споразума који се жели постићи, али је упозорио Косјека да, уколико патријарх запита жели ли Аустро-Угарска у крајњој линији одвојити босанско-херцеговачку православну цркву од Цариградске патријаршије, да такву могућност категорички не одриче, него да изbjегава директан одговор. Уз све што је Калај препоручивао, предвиђене су и мјере притиска, уколико патријарх не пристане на понуђене услове. У том случају требало је запријетити патријарху раскидом ПЦ у БиХ са Цариградском патријаршијом и њеним присаједињењем Карловачкој патријаршији.⁵³⁾

Упркос очекивањима, преговори су већ на почетку наишли на тешкоће због отпора на који су у Екуменском синоду наишли аустроугарски предлози. Патријарх је, у име Синода, тражио посредством Косјека да му се у вези са тачком 2. објасни какав утицај има Синод на избор митрополита. Пошто је била ријеч о кључном питању кроз које се манифестује суверенитет свјетовне власти, Беч није дозволио расправу о томе. Када је са Косјековим телеграмом упознат цар, он је кратко написао: »Не«. У том смислу је и отпремљен одговор барону Косјеку у коме је речено »... да се ни патријарху ни Синоду не може допустити било какав утицај на именовање митрополита.«⁵⁴⁾

Узалуд је патријарх објашњавао да му је немогуће увјерити Синод да прихвати уговор који противурјечи канону, Косјек је био упоран и упозоравао је патријарха на посљеднице које би за њега настале у случају одбијања предложених пропозиција.⁵⁵⁾ Ставио му је до знања да би царска влада могла и на други начин да ријешити црквено питање у Босни и Херцеговини, али да жели на овај начин да пружи могућност патријарху да сачува своје интересе путем провизорног рјешења. Таквим рјешењем патријарх би ипак задржао своја канонска права и добио сигурну годишњу плату. Отпор чланова Синода јављао се због тога што би, у случају прихватања аустроугарског предлога да цар именује митрополите, изгубили могућност да и даље шаљу фанариоте на уносна митрополитска мјеста у Босни и Херцеговини.

Иако се патријарх залагао за аустроугарске предлоге, ипак није успио у Синоду. Умјесто прихватања аустроугарских пропозиција, Синод је израдио протупредлог аустријским захтјевима и предао га патријарху да га он уручи Косјеку.⁵⁶⁾ Аустроугарски преговарач није хтио ни да прими протупредлоге Синода, прије свега због спорне тачке два, тј. начина избора мит-

51. Исто, приватно писмо Калаја упућено Косјеку у Цариград 11. XI 1879.

52. Исто.

53. АБХ, ЗМФ 6141/БХ 1879.

54. ННСТАВ, Ф 28/16. Косјек Мин. вањ. послова Беч, извјештај бр. 1665 од 17. 12. 1879.

55. Исто, Косјек Мин. вањских послова, извјештај бр. 113 А - Ц од 23. 12. 1879.

56. Исто, извјештај број 114 Б од 26. 12. 1879.

рополита, истичући опет да само аустроугарски цар има право потпуне слободе у избору личности за митрополита, а да је право Синода и патријарха у именовану митрополита чиста формалност. Разишли су се да би обојица даље радили на прихватању аустроугарских пропозиција: патријарх путем убјеђивања чланова Синода да одустану од својих канонских права, а Косјек да такође придобија једног по једног члана Синода уз обећање добрих награда.

Протупредлози Синода изазвали су живе расправе у Бечу, при чему су ангажовани и најбољи стручњаци за црквено право.⁵⁷⁾ Дошло се до закључка да би прихватање протупредлога Синода било неопортуно и неполитички, јер би то касније неминовно изазвало сукобе и неспоразуме. Опет се дошло на старе позиције: или да ПЦ у БиХ задржи формалне канонске везе са Цариградском патријаршијом или да се од ње отцијепи и укључи у хијерархијски савез Аустро-Угарске, при чему се мислило на прикључење Карловачкој патријаршији. Друга алтернатива предвиђена је само за случај да даљи ток преговора буде неуспјешан.

Одбијене су готово све тачке из протупредлога Синода. У вези са захтјевом да и босанско-херцеговачки митрополити буду чланови Екуменског синода, речено је да се то не може дозволити, јер би то, наводно, стварало конфликте, а осим тога да митрополити и не би имали времена да често путују у Цариград, јер ће бити заузети својим пословима. Одбијен је и предлог да се са патријархом склопи конкордат, при чему је речено да се не може ићи на такво рјешење, јер је патријарх султанов поданик и он га може у свако доба смијенити, па је зато, као једина могућност, предложен привремени споразум све док траје суверенитет султана, а када он престане и црквена управа пређе у надлежност Аустро-Угарске Монархије, склопио би се посебан уговор са патријархом. О кључном питању, именовану митрополита, опет је наглашено да и по црквеном праву православне цркве митрополите именује земаљски господар, што је раније чинио султан путем берата, а поготову то право треба да припадне аустроугарском цару, који је уз то и хришћанин. Једину концесију коју су у том погледу обећали из Беча патријарху била је да би он прије посвећења био упознат са личношћу коју цар именује за митрополита, да би дао формални пристанак. У односу на ранији предлог, удвостручена је и плата патријарху, умјесто 6.000 одређен је износ од 12.000 круна, односно 58.000 пјастера.

Након ових расправа у Бечу, формулисани су у јануару 1880. године нови предлози у виду 7 тачака, који се у суштини није разликовао од раније датих предлога у шест тачака. За новог преговарача постављен је гроф Дубски, а када су преговори били при крају, прикључио му се и барон Кучера. Опет се наступило старим методом: комбинацијом обећања и пријетњи. Дубски је обећавао да ће Аустро-Угарска помоћи патријарху у супротстављању намјерама бугарске егзархије у Македонији и руској и румунској пропаганди, а пријетио је, уколико се не прихвате нови аустроугарски предлози, да ће царска влада ријешити проблем на други начин: оснивањем Пећке патријаршије, постављањем администратора на мјеста постојећих митрополита у Босни и Херцеговини и сл.⁵⁸⁾

57. Исто, Мин. вањских послова у Бечу Косјеку у Цариград, 14. 1. 1880.

58. Исто, Мин. вањских послова у Бечу грофу Дубском у Цариград, 30. 1. 1880. и обратно извјештај бр. 223 од 1. 2. 1880.

Под оваквим притиском патријарх је сам дао своју формулацију тачке два како би спријечио прекид преговора. Та формулација, која се у суштини није разликовала од аустроугарске, гласила је: »У случају попуне једног од три митрополитска мјеста у Босни и Херцеговини његово ц. и к. апостолско величанство ће именовати новог митрополита на упражњено мјесто тек онда када име свога кандидата саопшти екуменском патријарху у циљу испуњавања канонских формалности.«⁵⁹) Уз велике тешкоће у Синоду су усвојени аустроугарски предлози, уз допуну тачке два коју је дао патријарх. И у Бечу су са задовољством прихватили патријархову формулацију тачке два, јер је тиме његово право у погледу именовања митрополита сведено на чисту формалност. Требало је само да Дубски објасни шта заправо патријарх подразумева под изразом *formalités*. Одмах је јављено телеграфски да се под тим изразом мисли на религиозну церемонију којом се кандидат за митрополита службено и црквено прокламује. У Бечу су са овим објашњењем били задовољни и очекивало се још само да патријарх потпише текст конвенције. Међутим, у посљедњем моменту турска влада је покушала да оспори право патријарху да потписује уговоре који спадају у право суверенитета Турске, али је и ту тешкоћу аустроугарска дипломатија савладала, па је 6. априла 1880. године Конвенција потписана.

Преговори за закључење Конвенције између Аустро-Угарске и цариградског патријарха вођени су у строгој тајности, без знања народа, нижег па чак и вишег свештенства у Босни и Херцеговини. У току преговора патријарх је два пута упозоравао Дубског да текст Конвенције остане у тајности за извјесно вријеме, јер би у случају публикавања и он и Синод били изложени бројним рекриминацијама од стране других православних цркава.⁶⁰) Исто тако и Аустро-Угарска се бојала да јавно објави текст Конвенције, очекујући негативну реакцију српског народа у Босни и Херцеговини. Шаљући текст Конвенције, Калај је 21. априла 1880. године писао заједничком министру финансија Славију »... да привремено то обавјештење посматра као строго повјерљиво.«⁶¹) Слави је затим упозорио шефа Земаљске владе Виртемберга да му шаље текст Конвенције, али »... искључиво за лично знање...« и да је из политичких разлога за извјесно вријеме не објављује.⁶²) Напоменуо је, ипак, да Конвенцију посматра као норму за односе са ПЦ у БиХ. Неколико мјесеци касније, 4. августа 1880, Слави опет пише Виртембергу да садржај Конвенције није за објављивање па зато треба да изостане и њено проглашење у цркви, а да ће се накнадно одредити вријеме и начин када ће и како овај докуменат бити објављен јавности.⁶³)

Тајну је, међутим, провалио мостарски митрополит Игњатије, који је једини од тројице босанско-херцеговачких митрополита добио од патријарха текст Конвенције на грчком језику. Днонисије и Антим нису добили текст Конвенције, јер су због покушаја одвајања од цариградског патријарха изгубили повјерење у Цариграду, а остало православно свештенство у Босни и Херцеговини »... због ниског ступња образовања није ни упозна-

59. Исто, Дубски Мин. вањских послова у Бечу, извј. бр. 17, Е од 24. 2. 1880.

60. Исто.

61. АБХ, ЗМФ 2566/БХ 1880. Калај Славију, 23. априла 1880.

62. Исто, Slavi Wirtembergu, 27. априла 1880.

63. АБХ, ЗВС 2372/пес. 1880.

вано са повјерљивим стварима.«⁶⁴) Мостарског митрополита Игњатија у свему томе највише је интересовало шта ће у конкретном случају бити са њим: да ли ће задржати свој положај и како ће убудуће добивати плату. Због тога је он тражио објашњење од окружног начелника Вуковића, који га је упозорио да је Конвенција још у тајности и да нико не смије о њој ма шта рећи, што је овај и обећао. Игњатије је пошао на пут у обилазак своје епархије, а у Мостару је, као гром из ведре неба, пукао глас да је Конвенција потписана. У међувремену се сазнало да је Игњатије саопштио неколицини чланова Црквеношколске општине у Мостару садржај Конвенције. О томе је одмах извијештена Влада у Сарајеву, одакле је наређено да се, чим се Игњатије поврати, испита његова одговорност.⁶⁵)

Изненађење мостарских Срба било је тим веће пошто су они, прије него се и сазнало за Конвенцију, на основу вијести које су се појавиле у штампи у Трсту и Бечу, упутили упозорење цариградском патријарху Јоакиму III у коме је речено: »... Чујемо да се опет нешто преговара о нашој цркви; надамо се да нећете никаква корака учинити, што се наше цркве тиче, нити ћете икаква уговора на наш рачун, ма с ким било, склапати, без што нећете овај народ извјестити и с њиме се споразумјети. У противном случају, овамошњи народ неће да зна за никакве уговоре који склапају за њ, а без њега, а нарочито никако неће пристати да се одцијепи од матере цркве, Васељенске Цариградске патријаршије.«⁶⁶) Овај телеграм Црквеношколска општина у Мостару послала је у име »херцеговачког народа«, а потписао га је предсједник Јефто Бјелобрк.

Када је Игњатије саопштио неким члановима Црквеношколске општине садржај Конвенције, одмах је упућено ново писмо патријарху, и то у још оштријем тону.⁶⁷) Патријарху је стављено до знања да, упркос одредбама Конвенције, православни народ неће допустити да му се укине самоуправа коју је до тада имао у оквиру црквеношколских општина. Општина је нарочито оштро упозорила патријарха да неће дозволити да јој иновјерни владар именује архијереје и да се политичка власт мијеша у постављање свештеника и учитеља: Мостарски Срби су страховали да Аустро-Угарска не гурне ПЦ у БиХ у састав Карловачке патријаршије, јер се то сматрало као пут ка коначној анексији Босне и Херцеговине хабзбуршкој круни. Зато је у овом писму патријарху тражено да ПЦ у БиХ и даље остане у саставу Цариградске патријаршије, иако су имали тешко искуство са фанариотима. У погледу избора митрополита изразили су одлучност да неће одступити од свога права да они сами бирају митрополите, а да их патријарх само потврђује. И ову поруку патријарху писала је Црквеношколска општина у Мостару по овлаштењу свих општина у Херцеговини. Одговор патријарха на представке Црквеношколске општине у Мостару дошао је на-

64. АБХ, ЗМФ 5266/БХ 1880. Виртемберг Хајмерлу, 4. августа 1880.

65. АБХ, ЗМФ 7494/БХ 1880. од 29. октобра 1880.

66. Исто. Текст писма ЦШО у Мостару донио је и »Српски лист« из Задра у броју 38/80. Види: Ђоровић: *Мостар и његова српско-православна општина*, издање Београд 1933, стр. 85. и Х. Капицић: *Херцеговачки устаиак 1882*, Сарајево 1973. стр. 62 – 64.

67. Ђорђе Бекић: *Борба српско-православног општества у Мостару против аустро-босанске управе 1880 – 1882. године*, Сарајево 1936. Овдје је текст друге представке ЦШО у Мостару нешто шири него у »Српском листу«. Оригинали ових представки ЦШО не налазе се сада у архиви ЦШО Мостар која се чува у Архиви Херцеговине у Мостару.

кон што је Конвенција била потписана, па је, да би смирио узбуђење, обећао да ће штитити самоуправу српског народа у Херцеговини и да је Конвенција привременог карактера, па према томе и страх од ње да је неоснован.⁶⁸⁾ Мостарски Срби нису повјеровали овој византијској лукавости па су наставили борбу и против Конвенције и за одбрану црквено-школске самоуправе.

Одлучност и оштар тон представки, које је Црквено-школска општина у Мостару слала патријарху у Цариград, аустроугарска власт у Босни и Херцеговини схватила је као непријатељски акт уперен против њених интереса. Након истраге, Влада је закључила да је Игњатије само оруђе у рукама великосрпских агитатора, чије је огњиште Црквено-школска општина. Познавајући и одраније опозициони став који су према окупаторској власти заузимали мостарски Срби, Влада је предложила Заједничком министарству финансија да се Црквено-школска општина распусти, а митрополит Игњатије смијени. Окружном начелнику Вуковићу нарочито је пао у очи секретар Црквено-школске општине и учитељ на Православној школи у Мостару Јово Љепава, који је и састављао све дотадашње представке Општине. За њега је речено да је у вези са великосрпском револуционарном партијом и да му као агитатору не треба дозволити да обавља дужност учитеља и секретара Општине.⁶⁹⁾

Овај предлог Владе није прихватило Заједничко министарство, јер је у Бечу оцијењено да је боље не заоштравати ионако напете односе са ПЦ у БиХ, бар док Конвенција не уђе у живот. Обрачун са Црквено-школском општином и протјеривање Љепаве усљедило је нешто касније, убрзо након слања цару у Беч једне представке против окупаторског режима.

Конвенција о привременом регулисању односа ПЦ у БиХ имала је далекосежне посљедице не само за Православну цркву него и за цјелокупан политички живот српског народа у Босни и Херцеговини. Конвенцијом добијено право да поставља митрополите у Босни и Херцеговини и да их плаћа из државне касе, омогућило је Аустро-Угарској да потчини својој политичкој власти ПЦ у БиХ и да је преко црквене хијерархије држи у покорности. То се нарочито одразило у даљем ограничавању постојећих политичких права српског народа које је имао у оквиру црквено-школских општина, а која су се односила на аутономно рјешавање свих питања везаних за цркве и школе, укључујући ту и постављање учитеља и свештеника. Ограничење ове самоуправе, које је у ствари почело одмах након окупације, представљаће основни узрок сукоба између Срба у Босни и Херцеговини и аустроугарске окупационе власти и повод за отпочињање борбе за црквену и школску аутономију.

68. Бекић, н. д. стр. 27 – 28.

69. АБХ, ЗМФ 7494/БХ 1880. од 29. октобра 1880. Упореди: Капицић н. д. стр. 57 – 62.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KONVENTION ÜBER DIE STELLUNG DER ORTHODOXEN KIRCHE IN BOSNIEN UND DER HERZEGOVINA, ABGESCHLOSSEN 1880 ZWISCHEN OESTERREICH - UNGARN UND DEM PATRIARCHAT VON KONSTANTINOPEL

Die oesterreich-ungarische Besetzung des Landes Bosnien und Herzegovina hatte, unter anderem auch die Aenderung des Verhältnisses der Orthodoxen Kirche in BuH gegenüber dem Oekumenischen Patriarchat und dem Sultan in Konstantinopel bedingt. Die neue Besatzungsmacht wollte die höhere orthodoxe Hierarchie, und über diese auch das serbische Volk in BuH, ihrem Einfluss unterwerfen, somit also in einem Lande das nach dem Berliner Vertrag der Türkei gehörte, die eigene Souveränität zu festigen.

Es wurde zuerst mit einer Agitation für den Anschluss der Orthodoxen Kirche in BuH an das Patriarchat in Karlovci begonnen, das besonders nach der Ernennung des Patriarchen German Andelić, Wien gegenüber in einem loyalen Verhältnis stand. Diese Idee fand aber keine Anhänger in den Kirchen – und Schulgemeinden von Sarajevo und Mostar, da ihre annexionistische Tendenzen erkannt wurden. Das Karlovitzer Patriarchat führte eine lebhaftere Agitation an, indem es sich als Nachfolger des erlöschten Patriarchates von Ipek fühlte, und somit eine Oberhoheit in BuH beanspruchte. In Wien wollte man die guten Beziehungen zum ökumenischen Patriarchen aufrechterhalten, der in der Realisation des Östpolitik einen wichtigen Verbündeten darstellte. Der Patriarch fand auch in der Mitarbeit mit Oesterreich-Ungarn seine Interessen, vor allem im Zurückdrängen des Einflusses der Serbisch-orthodoxen autokefalen Kirche, im Kampf gegen den Panslavismus und dem Einfluss Russlands auf die Balkanvölker. Aus diesen Gründen entschloss sich Oesterreich-Ungarn in der Angelegenheit der vorläufigen Lösung der Frage der Orthodoxen Kirche in Bosnien und der Herzegovina mit dem Patriarchen zu verhandeln.

Die oesterreich-ungarische Besatzungsverwaltung hatte bei den Verhandlungen zum Ziel, dem österreichischen Kaiser das Ernennungsrecht des Metropoliten in BuH einzuräumen, und die Rechte des Patriarchen auf rein kanonische Formalitäten zu beschränken, und das Privileg des Sultans auf die Erstellung der Ernennungsurkunde völlig aufzuheben. Von Anfang an versprach Oesterreich-Ungarn dem Patriarchen 12.000 Kronen jährlicher Apanage, als Ersatz für das verlorene Einkommen aus BuH, und den Metropoliten einen Gehalt welcher nicht kleiner als das Einkommen sein sollte das er als regulären Beitrag, die sog. Vladikarina, sonst bekommen hatte. Durch Bestechung einzelner Mitglieder des Oekumenischen Synods, wo auch sonst der stärkste Widerstand gegenüber diesen Forderungen bestand, durch Druck und Versprechungen gegenüber dem Patriarchen, ist es den oesterreich-ungarischen Unterhändlern gelungen, nach geheim geführten Verhandlungen in Konstantinopel, die einige Monate gedauert hatten, am 6. April 1880 die Konvention über das Verhältnis der Orthodoxen Kirche in Bosnien und der Herzegovina gegenüber dem konstantinopler Patriarchat zu schliessen. Alle österreichisch-ungarischen Forderungen wurden dabei akzeptiert.

Als man in Mostar erfuhr dass in Konstantinopel Verhandlungen im Gange wären, richtete die Orthodoxe Kirchen – und Schulgemeinde zwei schriftliche Warnungen an den Patriarchen von Konstantinopel gerichtet, in welchen er aufgefordert wurde keinen Vertrag, durch welchen die Rechte des serbischen Volkes auf Selbstverwaltung in der Kirche und Schule eingeschränkt wären, also das Recht auf freie Wahl der Geistlichen und Lehrer ohne einer Einmischung der staatlichen Behörden zu unterschreiben. Sie betonten besonders dass sie nicht gestatten würden dass ein andersgläubiger Kaiser den Metropoliten ernenne. Aus diesem Grund, beziehungsweise aus Angst vor einer Rückwirkung, hat die Besatzungsmacht die Verlautbarung der Konvention einige Monate verzögert. Der österr-ungar. Kaiser hat so im Bereich der Kirchenverwaltung jene Rechte bekommen, die auch sonst einen Herrscher eingeräumt sind, vor allem das Recht der Ernennung des Metropoliten.

In den neuentstandenen Verhältnissen, als die orthodoxe Hierarchie in BuH vom Kaiser ernannt und aus der Staatskasse bezahlt wurde, kam zu ihrer weiteren Loslösung von der niederen Geistlichkeit und dem Volk. Das hat zu einer allmählichen Aufhebung der Selbstverwaltung in der Kirche und Schule, die das serbische Volk während der Türkenzeit inne hatte, geführt. Die Konvention hatte das Misstrauen zwischen der Besatzungsmacht und dem serbischen Volk in BuH weiter vertieft, was in der Folgezeit die Organisation der Opposition herbeiführte, die dann als Kampf für die Selbstverwaltung in der Kirche und Schule besonders zum Ausdruck kam.